

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС У ПРОСТОРІ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЛЮДИНИ

Вікторія Сірук

м. Луцьк

Констанкевич Ірина. Українська проза першої половини XX століття: автобіографічний дискурс: монографія / Ірина Констанкевич. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 420 с.

Дослідження автобіографічного письма в українському літературознавстві актуалізувалися у постмодерну добу. Водночас, у сучасній українській літературі значно зростає питома вага мемуаристики. На зміну художньому узагальненню, домислу, приходить література факту. Йдеться про те, що у вітчизняних і зарубіжних виданнях помітнішими стають документальні тенденції в художній літературі. Зацікавлення автобіографізмом зумовлене двома чинниками: 1) увагою до проблем ідентичності, потребою осмислення травматичного досвіду XX ст.; 2) розвитком міждисциплінарних студій: нового історизму, гендерних підходів, наратології, концепції пам'яті, психоаналізу та ін. Поворот до біографізму у філософії, художній літературі відбувся ще на початку XX ст., коли модернізм запропонував нові моделі письма, змінив уявлення про співвіднесеність факту й тексту. Автобіографії поступово потрапляють у фокус культурологічних та літературознавчих досліджень. Інтерес до суб'єктивізації письма пов'язаний у першу чергу із автокомунікаційними процесами. Читач і дослідник намагаються декодувати оприявнений персональний письменницький досвід, внутрішній світ особистості через зіставлення із фактичним матеріалом, достовірністю подій. Таке авторське проговорювання себе і дискурс про себе складає основу "культурної ідентичності людини, стає креативним механізмом появи нових ідей, сенсів і художніх форм, механізмом соціалізації і особистісного розвитку", – як констатується в енциклопедії постмодернізму.¹ Йдеться про потужні можливості автобіографічного письма у збереженні історичної та культурологічної пам'яті, самопізнанні людини.

Вивчення мемуарної літератури у формі есе, листів, спогадів, щоденників важливе з погляду як естетичної вартості, так і теоретико-літературного узагальнення, адже у них суб'єктивно осмислюються життєві явища, представлений письменницький духовний досвід, водночас історія сучасника претендує на достовірність. Зважаючи на ідеологічний тиск тоталітарних та колоніальних режимів, у XX ст. автобіографії існували передусім у суб'єктивізованій художній формі ("Третя рота" В. Сосюри, "Зачарована десна" О. Довженка, "Мандрівка у молодість" М. Рильського). Це художні тексти про певний період людського життя, у яких пропорційно співвіднесені художнє й документальне, важливими є точність та правдивість подій. Саме на процесі авторського відтворення минулого, виявленні моделей письменницьких саморепрезентацій у художній прозі першої половини XX ст. і зосередила увагу у своїй монографії Констанкевич Ірина. Теоретичною базою для наукової розвідки дослідниці стали праці зарубіжних (Жоржа Гюсдорфа, Філіпа Лежена, Елізабет Брасс, Поля де Мана та ін.) та вітчизняних (Тамари Гундорової, Соломії Павличко, Віри Агеєвої, Андрія Цяпи, Тетяни Черкашиної та ін.) авторів. Констанкевич І. не ставить собі за мету з'ясувати особливості поетики автобіографізму (це уже було зроблено її попередниками), натомість виокремлює визначальні риси модерністської автобіографії (інтертекстуальна настанова, митець як упривілейований персонаж прози, проговорювання травматичної пам'яті, пародіювання реалістично-побутової традиції, поява межових жанрів, езопівсько-ігрова мова, читач як учасник філологічної гри), у чому проглядається новаторство праці.

¹ Постмодернізм. Енциклопедія. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – С. 14.

Ключова проблема, яка зреалізовується у монографії, – драма людини в її складних стосунках зі світом та її відображення в літературі першої половини ХХ ст. Логічно й послідовно дослідниця розгортає науковий дискурс про чинники суб'єктивізації письма у ранньому українському модернізмі, аналізує проблему травматичної пам'яті у прозі 20–30-х років ХХ ст., звертається до специфіки автобіографічного наративу 40-х років ХХ ст. Вибір імен письменників (О. Кобилянська, Леся Українка, А. Кримський, М. Хвильовий, Ю. Яновський, Б. Антоненко-Давидович, В. Петров-Домонтович та ін.), очевидно, здійснювався не лише за особистісними уподобаннями, а й за іманентно-художніми чинниками, без зловживань модою, через презентацію найяскравіших тенденцій в автобіографічній прозі. Завдяки цьому науковець зуміла відтворити справжню складну поліфонію літературного процесу першої половини ХХ ст.

Привертає увагу інтелектуальна рефлексія з приводу автобіографічних маркерів у прозі Лесі Українки. Літературознавці значно менше звертаються до малої прози, однак цікавими є розвідки, у яких новелістика студіюється з погляду психоаналізу, гендеру. У монографіях радянського періоду новелістика Лесі Українки розглядалась з позицій цілісного аналізу твору: з'ясовувалися обставини написання тексту, виникнення творчого задуму, тема та ідея, сюжет і композиція, художні засоби, мова твору, його місце в літературному доробку письменниці. Проте, деяким творам (“Розмова”, “Враги”, “Помилка” та іншим) відводиться дуже мало дослідницької уваги. Такий стан речей можна пояснити очевидними атрибутами модерністичної техніки у наративній стратегії Лесі Українки (недомовленість, замовчування, уникання кінця, уривчастість, незавершеність), що неминуче закладає широкий діапазон читацьких можливостей. Для відчитання глибини сенсів, актуалізації підтексту, віднаходження так званих опорних авторських точок, знаків “зустрічі” автора і читача у “малій” прозі Лесі Українки Констанкевич Ірина скористалася методами наратології.

Заслугує на увагу ретельний, текстуальний аналіз автобіографічної повісті Уляни Кравченко “Хризантеми”, відчитування функціональності елементів сповіді, психологічних замальовок, культурологічних екскурсів, цитат зі щоденникових записів, листів, газет. “Можна говорити про велике значення символізму в процесі формування мистецької індивідуальності Уляни Кравченко. Вона багато пише про містичну ауру своєї доби, про пильний інтерес до відчитування трансцендентних смислів, знаків, знамень, явлених у реальності. Цей дух часу має вплив і на рівні опобутовленої рецепції, навіть і моди на різноманітні розваги з “містичним” компонентом”, – зауважує І. Констанкевич. Настанова на естетику всіх сфер життя, зокрема й побуту, прочитується в описах тканин, гаптувань, візерунків, прикрас одягу та інтер'єру, які додають мальовничості, майже театральної декоративності, створюють, як зауважує науковець, “питомо жіночий тактильний та візуальний досвід”, ефект правдоподібності (С. 117).

Аналізуючи автобіографічне підґрунтя творів О. Кобилянської, авторка подала наочний приклад розкутого, незакомплексованого наукового мислення, здатного глибоко освоїти нові синтетичні підходи в інтерпретації проблеми національно-культурної тожсамості, і водночас зберегти ліпші здобутки вітчизняного літературознавства. Саме цей баланс між “найсучаснішим” і “традиційним” уможливив уміння авторки бачити літературу “зсередини” і критично, відсторонено її оцінювати. Підтвердженням цієї тези може слугувати, зокрема, осмислення автобіографізму й автоінтертекстуальності прози М. Хвильового (репрезентація письменником суїцидальних настроїв героїв, автоцититування, автотематизм, містичне й іронічне, пародійне підґрунтя прози, мотив офіри, самопожертви, роль автобіографічної стратегії у посмертній міфологізації письменника).

Чи не найліпша ілюстрація гуманістичного пафосу монографії – підрозділ, у якому акцентується на проблемі автобіографічності амбівалентного персонажа у повісті “Смерть” Б. Антоненка-Давидовича. Травма роздвоєної особистості, самообвинувачення і самовиправдання Кості Горобенка апелюють до спогадів Б. Антоненка-Давидовича “На шляхах і роздоріжжях” про революційні й національно-визвольні змагання 1917–1919 рр. в Україні та збройну боротьбу за Українську Народну Республіку, учасником якої був майбутній письменник. У підрозділі, який присвячено наративним стратегіям письма В. Петрова-Домонтовича, не менш складним і проблемним постає явище екзистенціальних зсувів, які доводилося переживати багатьом українським письменникам того часу, пристосовуючись до різних суспільно-політичних та культурних ситуацій. Тому саме мотиви двійництва, теа-

тральності, гри, маски у його творчості, які виокремила І. Констанкевич, найвиразніше відбивають стан свідомості і проблеми самовизначення людини. Авторка не залишила поза увагою і, здавалося б, достатньо вивчену кіноповість О. Довженка “Зачарована Десна”. Однак у поле зору її дослідницької уваги потрапляє реальна психобіографія відреставрована з художнього твору, щоденникових записів, автобіографії 1939 року, кіноповісті “Арсенал”. Висновок, який пропонується, – засаднича неможливість письменника примирити українські та радянські, модерністські та соціалістичні цінності, гірке усвідомлення відсутності культурного та історичного ґрунту, очевидне сподівання на віддалену рецепційну перспективу, де епізод причетності до боротьби за українську державність не сприйматиметься як ганебний. Узагалі, автобіографії 20–40-х років XX ст. проаналізовані усебічно: виокремлено феномен страху, мотив релігійних шукань, повернення до витоків, розкрито психологію митця в умовах відсутності свободи слова.

Дослідниці варто було б більш докладно простежити ґенезу автобіографії в українському письменстві (починаючи від “Книги шляхів і ловів” В. Мономаха), узяти до уваги не менш цікаві тексти: “Мандрівка в молодість” М. Рильського (хоча цей текст принагідно згадується у книзі), “Уманські спогади” М. Бажана, “Поза межами болю” О. Турянського та ін. Але такий коментар не перекреслює основного призначення монографії – відкрити науковцям, вчителям, студентам цілісне бачення такого складного явища, як автобіографічна література.